

Mellösa kyrka

Restaurering av fönster och dörrar

Antikvarisk rapport

Mellösaby 2:24
Mellösa socken
Flens kommun
Södermanlands län
Södermanland

Tobias Mårud

Mellösa kyrka

Restaurering av fönster och dörrar

Antikvarisk rapport

Mellösaby 2:24
Mellösa socken
Flens kommun
Södermanlands län
Södermanland

Tobias Mårud

Denna rapport har framställts av ett företag
vars miljöledningssystem är certifierat enligt ISO 14001
av Svensk Certifiering Norden AB.

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2018

Omslag: Evangelisten Lukas blickar ner på pågående omkittning.

Samtliga foton av Tobias Mårud om inget annat anges.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande MS2012/02954.

ISBN 978-91-7453-721-5

Tryck: JustNu, Västerås 2018

Innehåll

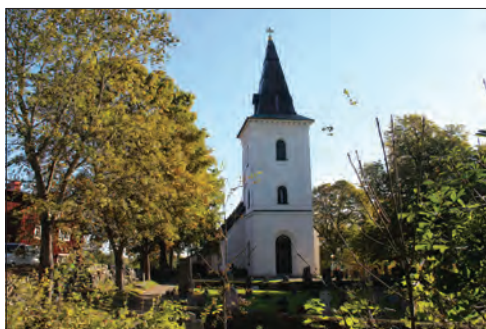
Inledning	5
Bakgrund.....	5
Byggnadshistoria, i urval	5
Byggnadsbeskrivning, kortfattad	8
Genomförande	9
Resultat	19
Referenser	20
Kart- och arkivmaterial.....	20
Otryckta källor	20
Litteratur	20
Tekniska och administrativa uppgifter	21

Figur 1. Mellösa kyrka är markerad med en blå ring. Utdrag ur Länsstyrelsens WebbGIS.

Inledning

Mellan 2014 och 2017 har fönster och dörrar i Mellösa kyrka restaurerats. Åtgärderna kom att delas in i två etapper – i den första etappen restaurerades fönster i långhus, vapenhus och sakristia samt dörrar. Korfönstren åtgärdades utvändigt och ett test för restaurering av korfönstrens invändiga bågar genomfördes. I den andra etappen åtgärdades de fyra korfönstren, bestående av målat och blyinfattat glas. Länsstyrelsen gav tillstånd till åtgärderna i beslut dnr 433-4904-2011, daterat 2011-11-22, med tillägg i beslut dnr 433-6079-2014, daterat 2014-11-05. Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) anlätades för antikvarisk medverkan på uppdrag av Mellösa församling.

Figur 2. Mellösa kyrka sedd från väster.

Figur 3. Interiören i kyrkorummet, långhus och kor sett från väster.

Bakgrund

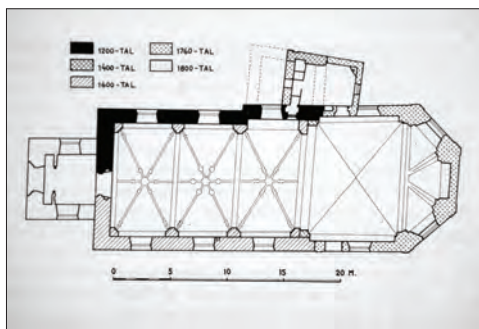
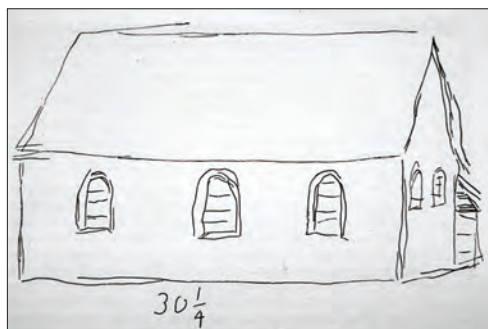
Det har sedan länge funnits ett uppdämt renoveringsbehov i Mellösa kyrka. Invändigt renoverades dörrar och fönster senast 1976, då glasmålningarna rengjordes, och utvändigt skedde det senast 1966. I kyrkans vård- och underhållsprogram, antaget 2010, påtalas särskilt underhållsbehov av just fönster och dörrar.

Vid projekteringen inför restaureringen av dörrar och fönster genomfördes en särskild undersökning av glasmålningarna i de fyra korfönstren av Linda Kvarnström, glaskonservator vid Uppsala domkyrkas glasmålningsateljé, som därefter upprättade ett åtgärdsförslag för dessa, daterat 2014-03-31. Undersökningen visade att avståndet mellan inner- och ytterglaset var otillräckligt, endast 10–15 mm, och utrymmet oventilerat. Detta resulterar i att den kondensbildning som bildas på det målade glaset, vilket är den främsta nedbrytningsorsaken för glasmålningar, inte ventileras bort. Fönstren hade även drabbats av nedsmutsning i form av en fet hinna, vilket på sikt bryter ner bemålningen om den får vara kvar.

Byggnadshistoria, i urval

Mellösa kyrka har en byggnadshistoria som förmodligen sträcker sig tillbaka till 1200-talet. Bevarade medeltida murverk finns kvar i västra gavelns norra sida och norra långsidan fram till sakristiportalen. Långhuset var ursprungligen avsevärt kortare och smalare. Södra muren låg utmed nuvarande mittgångens södra sida. Bevarade från denna tid är dopfunten, en ljuskrona av järn, samt tre målade konsekrationsskors från kyrkans invigning på väggarna i kyrkorummets nordvästra del. Någon gång under första hälften av 1400-talet tillkom en sakristia. Senare på 1400-talet anskaffades storklockan, som då hängde i en klockstapel på höjden nordväst om kyrktomten.

På 1660-talet byggdes långhuset ut till nuvarande bredd. Över kyrkorummet slogs kryssvalv med låga, tryckta bågar. Kyrkorummets valv och väggar dekorerades med målningar, varav stora delar finns kvar. Den utbyggda kyrkan fick en ny predikstol, dekorerad med tidstypiska sniderier, placerad på kyrkorummets södra sida.

Figur 4 (vänster, övre). Johan Peringskiölds avbildning av Mellösa kyrka år 1685. Källa Schnell 1969.

Figur 5 (höger, övre). Situationsplan som visar den troliga utvecklingen av kyrkobyggnaden. Källa Schnell 1969.

Figur 6 (vänster, nedre). Mellösa kyrka från sydväst. Okänt årtal men tornet är inte putsat vilket kan betyda att bilden är tagen så tidigt som på 1870-talet. Källa ATA.

En lillklocka skänktes 1679. Omkring 1700 fick kyrkan sin nuvarande altarprydnad, komponerad av två tavlor, skänkt av ägarna till Hällefors bruk.

På 1760-talet utvidgades kyrkan österut, genom en femsidig utbyggnad för koret, dit altaret och predikstolen flyttades. En gravkrypta murades under altaret för makarna Klodt von Jurgenburg vid Yxtaholm, vilka donerade medel till utbyggnaden. Vid förnyelse av kyrkorummet överkalkades förmodligen valvens 1600-talsmålningar och predikstolen miste sina 1600-talssniderier. Alla inredningssnickerier målades ljusblå.

År 1791 flyttades sakristian österut och fönsteröppningar togs upp på långhusets tidigare fönsterlösa norra sida. År 1794 utvidgades alla fönster till nuvarande form och storlek.

Omkring 1870 insattes fönstrens nuvarande bågar av gjutjärn, tillverkade vid närbelägna Hälleforsnäs bruk, och yttertakets spåntäckning ersattes med falsad plåt. Kyrkans västtorn uppfördes 1874. Fasaderna formades i nyklassicistisk stil, med putsrustik i nedre delen och pilastrar i den övre, samt en krönande konsolfris. Samtidigt renoverades långhusets fasader. De två klockorna flyttades till tornets klockvåning, varefter klockstapeln i nordväst revs. Största förändringen i kyrkorummet var bygget av en ny läktare i väster. År 1875 tillkom även en ny läktarorgel, byggd av direktör Setterquist i Örebro.

En stor renovering genomfördes 1910, efter program upprättat av arkitektfirman Torulf och Tengbom. Valv och väggar avfärgades på nytt. De slutna bänkkvarteren ersattes med öppen bänkinredning, med ornerade gavlar, byggd på nylagda brädgolv. Vid bytet av bänkar försköts mittgången norrut. I gångar och kor återanvändes tidigare golvtegel. Södra portalen vidgades och fick ny ingångstrappa. Fönstren försågs med innerbågar. Året innan hade grosshandlare Philipsson på Yxtaholm skänkt kyrkan blyinfattade korfönster med glasmålningar föreställande de fyra evangelisterna Matteus, Markus, Lukas och Johannes, till minne av sin avlidna dotter. Fönstren tillverkades av firman "Atelier voor gebrandschilderd glas 't Prinsenhof" i holländska Delft. Firman drevs av

Figur 7. Det västra fönstret på korets södra sida, innan åtgärd. Senare det första fönstret att åtgärdas.

Figur 8. Signering av korfönstren, i nedre högra hörnet.

glasmästaren Johannes Lourens Schouten som för sitt arbete hade tilldelats guldmedalj vid världsutställningen i Paris år 1900. Hans främsta arbeten är restaureringen av fönstren i Sint-Janskerk i Gouda, ett arbete som tog 35 år att färdigställa, fönsterrestaureringar i Nieuwe Kerk och Oude Kerk i Amsterdam, Grote of Sint-Jacobskerk i Haag och Grote of Sint-Bavokerk i Haarlem samt utformning av nya fönster i Fredspalatset i Haag, Riksmuseet i Amsterdam, Nieuwe Kerk i Delft och De Inktpot i Utrecht.

På 1930-talet byggdes läktarorgeln om och utökades.

Sakristian förnyades radikalt vid en ombyggnad 1954, enligt handlingar upprättade av arkitekt Erik Fant. Då tillkom nuvarande förvarings-skåp i lackad furu, andaktsaltare, piscina och ingången i västra väggen. Innertaket sänktes och kläddes med lockpanel. Sakristians fönster kompletterades med en inåtgående inre fönsterbåge. Vid arbetena återfanns portalen från kyrkorummet till sakristian som fanns fram till 1760-talet. Sakristiportalens omgivande målning i svart och blågrått skrapades fram och återskapades. I västportalen tillkom nya dörrar.

Sommaren 1966 genomgick kyrkan sin senaste stora yttre renovering, efter ingenjör Rolf Plananders program och kontroll. Kyrkans fasader blästrades så att murverken helt frilades. Nyputsning skedde med tre påslag kalkcementbruk och avfärgning med Aktivin (baserad på vitcement). Den förut spritputsade sockeln blev efter blästring fogstruken. Långhusets takfot återställdes till äldre utseende, genom borttagande av plåtinklädnad och därmed friläggning av takfotsbräder som tjärades. Taken fick ny täckning av kopparplåt. På solbänkar och tornavsatser lades bleck av koppar.

År 1976 skedde den senaste stora inre renoveringen. Ansvarige arkitekten Ragnar Jonsson biträdades av konservator Lars Göthberg som frilade 1600-talsmålningar i valven och fragmentariska rester av medeltida målning i norr, samt tre invigningskors. Andra insatser var bygget av en ny bänkinredning, med rektangulära gavlar som skulle anknyta till äldre tiders slutna bänkkvarter. Predikstolen sänktes och ommålades i en blågrön ton. Hela elvärmeanläggningen förnyades. Glasmålningarna rengjordes senaste gången 1975–76.

År 1979 försågs koret med yttre skyddsfönster.

För att hejda varmluft från att stiga upp till orgelläktaren monterades år 2009 rutor av plexiglas innanför läktarens norra och södra fönster.

Byggnadsbeskrivning, kortfattad

Mellösa kyrka har ett rektangulärt långhus som avslutas med ett polygonalt, tresidigt korparti i öster, sakristia i norr och torn i väster. Långhus och kor vilar på en fogstruken sockel av natursten medan tornet har en sockel av huggen granit. Ytterväggarna är slätputsade och avfärgade vita, korpartiets hörn är rusticerade liksom hela första våningen på tornet. En horisontell list markerar övergången från tornets bottenvåning till andra våningen, vilken är slätputsad med markerade hörn. En konsolburen taklist markerar övergången till den kopparklädda tornspiran.

I tornets västra fasad finns huvudentrén, i den rundbågiga portalen sitter en inåtgående pardörr klädd med profilerad panel i rombmönster och sparkplåt av koppar. Porten är försedd med ett spröjsat, lunettformat överljus. Vid södra fasaden leder en stentrappa upp till den så kallade Yxtaholmsporten, porten har två trädörrar med spåntad furupanel i fiskbensmönster och järnbeslag och leder in i främre delen av koret. På sakristians västra fasad finns en mindre trädörr klädd med profilerad, spåntad panel. Ovanför denna finns en kvadratisk lucka av stående bräder. Fönstren på vapenhusets och långhusets södra och norra fasader har segmentformade fönsterbågar av gjutjärn med T-profil. Bågarna har spröjsverk bestående av 16 rutor i vilka ofärgat, handblåst glas är monterat, undantaget tre små färgade rutor i de stickbågiga överdelarna. Rutorna är monterade inifrån, dvs. kittfalsen sitter på insidan. Även korets och tornets fönsterbågar är av gjutjärn. Korets fyra fönster har inmurat ramverk av svartmålat gjutjärn, med dubbla rutor. Även dessa har ett spröjsverk med 16 rutor och tre mindre, i form av trianglar, i toppen. En av rutorna är gångjärnsförsedd, tänkt som vädringsruta. Fönstrens yttre rutor är av handblåst klarglas. På insidan sitter sedan 1910 blyinfattade glasmålningar, tillverkade 1909, i Delft i Holland, föreställande evangelisterna Markus, Matteus, Lukas och Johannes. Fönstren är signerade ”t Prinsenhof. J. L. Schouten. Delft. Holland”. Blyspröjsarna stabiliseras med runda stormjärn. Samtliga gjutjärnsbågar är tillverkade av Hälleforsnäs bruk och monterades i kyrkan under 1870-talet. I tornets våning en trappa upp sitter tre rektangulära enkelglasfönster, tillkomna 1874 då tornet byggdes. Utanför fönstren vidtar kopparklädda nischer. Lanterninen har fyra krysspröjsade fönster, vilka troligen insattes 1976. I tornets klockvåning finns fyra rundbågiga ljudöppningar, en i varje väderstreck. I dem sitter parvisa, inåtgående ljudluckor med bandgångjärn på insidan. Luckorna är av ramverkstyp. På utsidan målades de 1966 med svart oljefärg, på insidan med en grå oljefärg. På östra sidan av sakristian sitter ett rundbågigt fönster, tillverkat 1954. Den inåtgående fönsterbågen är kopplad och spröjsad i sex rutor. På utsidan sitter små blyinfattade nyantikglas. På insidan sitter sex rutor av draget glas. Utvändigt täcks fönstret av ett järngaller, förankrat i murverket.

Fönsterblecken är utformade i koppar. Sakristian har en rundbågig fönsternisch mot öster. Tornet har fönster i norr och söder på bottenvåningen och i den övre våningen två vertikalt parställda öppningar. Av dessa två rundbågiga, kopparklädda öppningar har de nedre glas i mitten. På tornspiran sitter fyra spetsbågiga takkupor med fönster, vilka också fungerar som ljudluckor.

Någon gång mellan 1910 och 1940 kompletterades långhusets och vapenhusets fönster med inre fönsterbågar och karmar av trä. Fönsterbågarna saknar gångjärn utan är istället fastsatta med hakar i karmarna. Profilerade spröjsar indelar bågarna i sexton rutor av klarglas.

Kyrkan har sadeltak klätt med skivplåt av koppar, lagd med förskjutna skarvar och ståndfals. Korets tak är femsidigt, två av sidorna utgör fortsättning på långhusets sadeltak. På sakristian ligger ett pulpettak, också det med skivplåt av koppar. Även hängrännor och stuprör är av koppar. Tornets kopparklädda spira har horisontella lister och kröns av ett förgyllt kors på klot. Koret och tornets takfot är profilerad och putsad medan långhusets takfot är av trä, målad brunsvart.

Genomförande

Då omfattningen av åtgärderna för restaureringen av korfönstren var osäker och det var ovisst om det över huvud taget var möjligt att demontera de blyspröjsade rutorna utan att de förstördes, delades arbetet upp i två etapper. I etapp 1 åtgärdades samtliga fönster in- och utvändigt, med undantag för de fyra korfönstren vilka åtgärdades utvändigt, samtliga dörrar, ljudluckorna, vissa putslagningar samt ytterligare några mindre åtgärder. I etapp 1 utfördes även ett test att demontera en av de blyinfattade fönstrens glaskassetter, eller paneler. I etapp 2 åtgärdades korfönstren invändigt genom demontering, restaurering, nytillverkning av karm och bäge för de blyinfattade glasen, montering och putsarbeten.

Etapp 1

De inre fönsterbågarna i långhus och vapenhus lyftes ner, märktes upp och renoverades på plats. Lös färg skrapades bort, varefter bågarna slipades. Frilagda träytor impregnerades med linolja. Löst fönsterkitt avlägsnades. Ersättande kitt bereddes av krita och linolja. Två trasiga rutor byttes mot nya, av polsktillverkat renoveringsglas. Vädringsrutornas funktion återställdes. Alla ytor målades med två strykningar linoljefärg, i kulör NCS S 1002-G. Vid återuppsättningen försågs fönsterbågarna med tätningslist av ull, på vissa ytor användes gummilist av utrymmesskäl.

Figur 9. Fönster i södra långhusfasaden, innan åtgärd.

Figur 10. Samma fönster efter åtgärd.

Figur 11 (vänster, övre). Omkittning av ytterbåges insida, kitt i god kondition lämnades kvar.

Figur 12 (höger). Restaurerad innerbåge på tork.

Figur 13 (vänster, nedre). Inre vädringsruta monteras på plats.

Det var från början tänkt att samtliga rutor skulle tas ur de yttre fönsterbågarna av gjutjärn. Det hade i praktiken inneburit att en stor del av rutorna hade gått sönder då kittet till stora delar fortfarande satt hårt. Istället avlägsnades löst kitt, ca hälften av kittfalsarna rensades, och ersattes av nytt, berett av krita och linolja. Även kvarvarande äldre kitt täcktes till stor del över med ett skikt nytt linoljekitt. Cirka 25 stycken spruckna rutor ersattes med begagnat munblåst glas, 1,5–2 mm tjockt, av samma ålder och utseende som befintliga. Vidare så lades en tunn kittfog utvändigt på oversidan av varje horisontell spröjs, det vill säga nederst på varje ruta, för att skydda mot vatteninträning, rost och frostsador. De fyra fönstren i koret åtgärdades inte i samma utsträckning i etapp 1 då åtkomst till de inifrån kittade rutorna hindrades av de inre, blyspröjsade rutorna. På samtliga gjutjärnsbågar, inklusive de i koret, avlägsnades utvändigt löst sittande färg och rost med hjälp av stålborste, slippapper (kornstorlek 80) och slipkuddar. Fönstrens vädringsrutor gjordes åter öppningsbara, med undantag av fönstren i koret. Detta innebar bland annat att innerbågarna fick hyvlas ner något och att ytorna endast målades med en strykning för att säkerställa funktionen. Efter rengöring målades bågarna med linoljebaserad rostskyddsfärg (Wibo), utsidorna i mörkgrön kulör NCS 8010-G70Y och invändigt i långhus och vapenhus i bruten vit kulör NCS S 1002-G.

Figur 14. Behandling av rostigt parti på ytterbåge.

Figur 15. Påbörjad rostskyddsmålning av ytterbåge.

De putsade spalterna av smygen mellan inre och yttre fönster i kyrkorummet och vapenhuset lagades i med KC-bruk, likt fönstersmygarnas befintliga puts. I kyrkorummet ströks de lagade putsytorna med KC-färg i nyansen NCS S 0502-Y medan de lagade putsytorna i vapenhusets fönstersmygar av tekniska skäl målades med styrenakrylat, bruten i nyansen NCS S 0502-R vilken dock justerades med guldocker till en gulare ton. Anledningen till valet av styrenakrylat var att ytorna tidigare målats med alkydoljefärg, vilket innebär att det finns en risk för att KC-färg inte fäster på underlaget.

Figur 16. Vapenhusets södra fönster innan åtgärd.

Figur 17. Samma fönster under pågående restaurering, med spalten mellan inner- och ytterbåge åtgärdad.

I de yttre fönsterbågarnas övre del förstörades de två, i varje fönster befintliga, ventilhålen för att motverka kondensbildning vilket tidigare varit förekommande. Av samma anledning borrades de sedan 1976 tilltäppta ventilöppningarna upp i underkant av de yttre fönstren. För att erhålla tillräcklig luftgenomströmning borrades ytterligare två ventilationskanaler genom putsen och i de yttre bågarnas karmbottenstycken, parallellt med de två tidigare öppningarna. Samtliga kanaler försågs med rostfria dräneringsrör, 10 × 1 mm.

Skador i de invändigt putsade fönsterbänkarna i långhuset lagades med ett gipsbaserat bruk (Ardex Ardumur 828).

Figur 18 (vänster, övre). Luftningshål i ytterbågens ena övre hörn.

Figur 19 (höger, övre). Samma hål sett från insidan.

Figur 20 (vänster, nedre). Avrinningskanal för kondensvatten i spalten mellan inner- och ytterbåge.

Figur 21 (höger, nedre). Rör i avrinningskanal, i nederdelen av ytterbågen.

Figur 22 (överst, vänster). Tornfönster innan åtgärd.

Figur 23 (överst, mitten). Tornfönster sett inifrån, efter åtgärd.

Figur 24 (överst, höger). Tornfönster efter åtgärd.

Figur 25 (mitten, vänster). Tornfönster innan åtgärd.

Figur 26 (mitten, mitten). Tornfönster sett inifrån, efter åtgärd.

Figur 27 (mitten, höger). Tornfönster efter åtgärd.

Figur 28 (nederst, vänster). Ljudlucka innan åtgärd.

Figur 29 (nederst, mitten). Öppnad ljudlucka sett inifrån, efter åtgärd. Foto Helén Sjökvist.

Figur 30 (nederst, höger). Ljudlucka efter åtgärd.

I tornet fraktades samtliga fönster till verkstad för renovering medan ljudluckorna åtgärdades på plats. I en båge som hade blåst in fick samtliga rutor ersättas. När bågarna skrapades fria från lös färg framkom den invändigt troligen ursprungliga kulören på fönstren i tornets första våning, en grå oljefärg motsvarande NCS S 4000-N. Det beslutades att denna kulör återigen skulle tas upp istället för den bruna kulör som

fönstren haft på senare tid. Utvändigt målades samtliga fönster i samma mörkgröna kulör som kyrkans övriga fönster (NCS S 8010-G70Y). Lanterninens fönster var tidigare målade i svart kulör men även dessa målades gröna för att bättre harmonisera med byggnaden i övrigt. Även ljudluckorna målades utvändigt i samma gröna kulör. Invändigt bröts den befintliga ljus grågröna kulören fram genom att blanda NCS S 1002-G och NCS 8010-G70Y samt bensvart pigment. Insidorna ströks endast en gång för att uppnå samma tunna, närmast laserade resultat som luckorna hade innan ommålningen. För samtliga arbeten användes linoljefärg (Wibo).

Figur 31 (överst, vänster). Västportalen innan åtgärd.

Figur 32 (överst, mitten). Yxtabolsporten i södra fasaden innan åtgärd.

Figur 33 (överst, höger). Dörren till sakristian innan åtgärd.

Figur 34 (nederst, vänster). Västportalen efter åtgärd, sparkplåten är dock inte monterad.

Figur 35 (nederst, mitten). Yxtabolsporten efter åtgärd.

Figur 36 (nederst, höger). Dörren till sakristian efter åtgärd.

Dörrarna, och luckan till vind över sakristian, åtgärdades av säkerhetsskäl på plats istället för på verkstad som ursprungligen planerat. Samtliga dörrblad samt lucka skrapades från lös färg, insidorna slipades. Utsidor och kanter målades efter rengöring med två strykningar ren linoljefärg i mörkgrön kulör, NCS 8010-G70Y. Dessa var tidigare svarta men önskemål fanns om en mer homogen färgsättning av kyrkan varför de målades i samma kulör som fönstren. Smidet på södra entrén behandlades med linoljebaserad rostskyddsfärg innan övermålning. Sparkplåtarna av koppar på västra entrén lossades för rengöring, den bakomvarande omålade träytan oljades varefter sparkplåtarna återmonterades med ny mässingsskruv. Tröskeln vid södra entrén rengjordes och oljades. Gångjärn och lås smordes med paraffinolja. Västra entréns port målades invändigt

med vit linoljefärg, bruten med torrpigment till ljusgrå nyans för att överensstämna med befintlig. Dörren i södra entrén målades invändigt med vit linoljefärg bruten med guldockor och grön umbra till nyans överensstämmande med befintlig.

Figur 37. Trappan och putsen i västra portalens nedre del innan åtgärd.

Figur 38. Trappan fogad och putsen åtgärdad. Även porten är restaurerad, här även med sparkplåtarna på plats.

Putslagningar och fogning utfördes i västra entréns portal. Dels var fogningen av trappans steg i dåligt skick, dels hade putsen i nederdelen av portalen skadats. Lagningar och omfogning utfördes med KC-bruk. Brukskvaliteten styrdes av befintligt material, utstockning och fogning utfördes med KC-bruk av B-klass och ytputsning utfördes med KC-bruk av C-klass. Avfärgning av portalens omputsade ytor utfördes med KC-färg, platsbruten med bensvart, grön umbra och guldockor till nyans som överensstämmer med fasaden i övrigt.

Figur 39. Västra fönstret på korets södra sida, innan åtgärd.

Figur 40. Här har provrutan demonterats och forslats till verkstad för konservering.

Provruta

I korets södra fönster demonterades i juni 2014 en panel av de blyinfattade glasmålningarna för att komma åt att byta en sprucken ytterruta. Det visade sig vara ett tidsödande arbete vilket utfördes gemensamt av fönsterhantverkare Bertil Pihl från Tejlars glas och konservator Erika Andersson från Uppsala glasmålningateljé. För arbetet fick specialverktyg tillverkas. Panelen kunde demonteras utan åverkan och fraktades till Uppsala glasmålningateljé för restaurering. Efter att det visade sig att panelerna var

möjliga att demontera bestämde sig församlingen att gå vidare med demonteringen av samtliga korffönster och återmontering i nya innerbågar för att komma till rätta med de kondensproblem som finns samt göra det möjligt att tvätta och underhålla fönstren. Noterbart är att de gjutna ytterbågarna är av fantastisk kvalitet – enligt Bertil Pihl det bästa hantverket i sitt slag som han sett på 40 år.

Figur 41 (överst, vänster). Detalj av korffönster och fönsterbänk innan åtgärd.
 Figur 42 (överst, höger). Några av de verktyg som användes vid arbetet.
 Figur 43 (mitten, vänster). Detalj som visar på mängden kitt som rutorna var monterade i.
 Figur 44 (mitten, höger). Kvarvarande tryckkitt efter demontering av ruta.
 Figur 45 (nederst, vänster). Bearbetning av kitt.
 Figur 46 (nederst, mitten). Demontering av ruta (eller kassett).
 Figur 47 (nederst, höger). Fönster med samtliga rutor demonterade.

Etapp 2

Efter att arbetet med provrutan kunde konstateras vara lyckat önskade församlingen fortsätta med restaureringen av korffönstren. Detta skedde i två steg, först åtgärdades det påbörjade fönstret i korets södra del och året därpå åtgärdades de övriga tre korffönstren. Även nu utfördes arbetet gemensamt av Bertil Pihl från Teijlers glas och konservator Erika Andersson. Åtgärderna omfattade demontering av paneler, då ett spår sågades med en Fein Multimaster i linoljekittet mellan panelernas blykant och gjutjärnsramen

varefter det mycket hårda kittet kunde avlägsnas. Därefter transporterades panelerna till Uppsala domkyrkas glasmålningsateljé för restaurering. Panelerna rengjordes med en blandning av etanol och avjoniserat vatten. Utvändigt rengjordes de med en svamp av vulkaniserat gummi. Sprickor i glas och blyinfattningar åtgärdades; glas med glaslim, tvåkomponentslimmet Araldite 2020, och blyinfattningar med lödtenn, vilket sedan patinerades på insidan av panelen. En omålad bit ersättningsglas byttes till en nymålad glasbit utskuren i munblåst antikglas, samma glas användes även till en tidigare saknad bit. Ersättningsglasen signerades med namn och datum innan de infogades i blyinfattningen. En mer detaljerad och utförlig redovisning av korffönsterrestaureringen finns i rapporten från Uppsala glasmålningsateljé.

Figur 48. Inside av ytterbåge efter omkittning och grundmålning.

Figur 49. Omputsning av fönsterbänk, med ram till innerbåge monterad och tapp för kondensavrinning synlig.

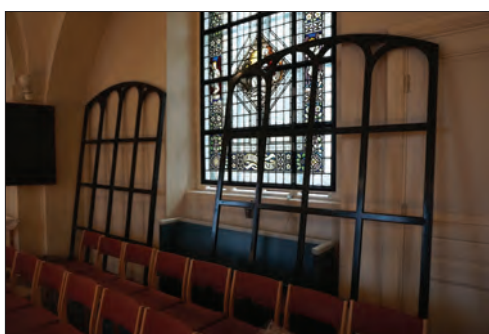
Efter panelerna demonterats och transporterats iväg för restaurering åtgärdades ytterbågarna invändigt. Trasiga rutor ersattes, löst kitt togs bort, nytt kitt lades på och bågarna målades. En första strykning rostskyddsfärg i bruten vit nyans gjordes innan kittning. Efter kittning gjordes en mellanstrykning med rostskyddsfärg i bruten vit nyans. Slutstrykning utfördes i samband med montering av innerbågarna och utfördes med svart rostskyddsfärg.

Figur 50 (vänster, övre). Ny innerbåge mätttestas på verkstad.

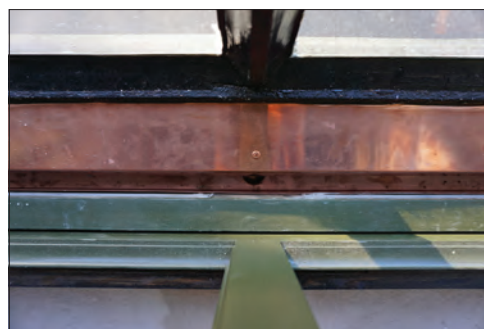
Figur 51 (höger, övre). Stormjärnen byggde över kanten och falsen försänktes ytterligare 9 mm.

Figur 52 (vänster, nedre). Två innerbågar väntar på montering, en redan på plats.

Glasmålningarna transporterades efter restaurering tillbaka till kyrkan där de monterades i nya innerbågar. Innerbågarna tillverkades i norrlandsfuru av Mälardalens finsnickeri AB. Bågarna är profilerade på baksidan, ut mot ytterbåge av estetiska skäl men oprofilerad inåt av praktiska skäl. Tanken är även att bågen ska vara så smacker

som möjligt. Profilerna utfördes med 54 mm bredd och 48 mm djup. Falsdjupet var ursprungligen 15 mm men utökades med 9 mm till 24 mm då stormjärnen inte tagits i beaktande. Bågarnas delar fogades med 50–60 mm långa tappar, 10 mm tjocka och 25 mm breda, vilka limmades med trälim från Casco. De nya bågarna sitter i nytillverkade fönsterkarmar vilka monterats i smygen med ett mellanrum på ca 19 cm mellan de båda fönstren, vilket ska göra att kondensen endast sker på ytterglasets insida. I karmens över- och nederkant finns fyra ventilationsspringor, 4 cm höga och 35,5 cm långa för att skapa en skorstenseffekt i mellanrummet mellan bågarna. Luftflödet kan anpassas vid behov genom att stavar trycks på plats i ventilationsöppningarna i karmarnas nederkant, en invändig fals håller stavarna på plats. I mellanrummets nedre del har en konstruktion för avledande av kondensvatten tillverkats i form av bleck, ränna och tapp av kopparplåt. I och med montering av karmarna till innerbågarna åtgärdades smygen mellan inre och yttre fönster, i form av putsning och avfärgning med KC-färg i nyansen NCS S 0502-Y.

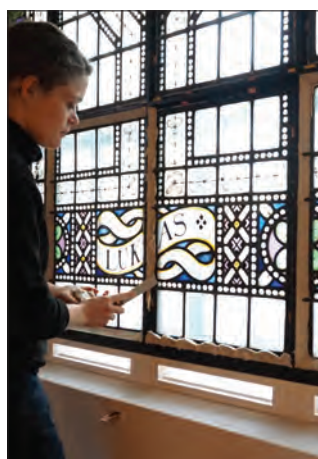

Figur 53. Ny innerbåge på plats, utan rutor. Fönsterbänk är putsad och kondensavrinningen är synlig liksom ventilationsöppningarna i innerkarmens nederkant.

Figur 54. Kondensavrinningen mellan inner- och ytterbåge, sedd uppifrån.

Figur 55. Ventilationsöppning i innerbåges övre del, innan putsning och målning slutförts.

Vid monteringen av glasmålningarna skruvades först 2 × 2 cm stora bleck av glödgad koppar fast i träbågen för att säkra att panelerna hölls på plats. 5 stycken för varje panel, en i överkant och två på varje sida. Ena sidan av kopparplåten veks sedan över

Figur 56. Ruta under montering, kittning pågår. Distansklössar och bleck är synliga.

Figur 57. Glaskonservator under pågående arbete.

Figur 58. Kittet på plats.

panelkanten. Därefter fogades panelerna med linoljekitt. Kittfogen är relativt bred och täcker hela kopparplåten. När bågarna skulle målas stod valet mellan svart, som korets befintliga järnbågar, eller samma gråvita nyans som kyrkorummets övriga, inre fönstersnickerier. De båda alternativen jämfördes genom en enkel digitalsimulering varefter enighet uppnåddes om att tillkommande fönsterbåge ska målas svart såväl utvändigt som invändigt. Fönsterbågarna målades i tre strykningar med Wibo linoljefärg, i tillverkarens svarta standardkulör. För fönstrens innerkarm anvisades däremot en gulvit nyans, överensstämmande med färgen på omgivande putsytor. Fönsterkarmarna målades med Wibo linoljefärg, platsbruten med brun umbra, grå umbra och obränd terra.

Slutligen så putsades smyggar och fönsterbänkar invändigt med hydrauliskt kalkbruk 0–3 mm, från Finja, och avfärgade med kalkfärg från Alcro, platsbruten med brun umbra, grå umbra och obränd terra. Nya lagningar ströks sex gånger medan äldre befintliga kalkskikt ströks en till tre gånger. Slutstrykningarna gjordes med förtunnad färg, för att få en mer laserande yta som anslöt bättre till omgivande väggar.

Under fönstren monterades nya konvektorelement.

Figur 59. Fönstren i norra och nordöstra delen av koret efter åtgärd.

Figur 60. Fönstren i södra och sydöstra delen av koret efter åtgärd.

Resultat

Åtgärderna är väl utförda och följer Länsstyrelsens beslut (dnr 433-4904-2011 och 433-6079-2014) med ändringar som godkänts under arbetets gång. Ändringar består i att arbetet i etapp 1 utfördes på plats istället för på verkstad för att minska inbrottsrisken, dörrbeslag, lås och trycken demonterades inte då de befanns vara i god kondition, av estetiska skäl målades in- och utsidor på långhusets och vapenhusets innerbågar i samma kulör (NCS S 1002-G). Det framgår dock i förfrågningsunderlaget att även om den generella målsättningen är att behålla nuvarande färgsättning så sker slutligt ställningstagande under samråd med medverkande antikvarie och beställare. Något som bryter mot det traditionella antikvariska synsättet är användandet av styrenakrylatbaserad färg på de lagade putsytorna i vapenhusets fönstersmygar istället för den anvisade KC-färgen. Valet gjordes av tekniska skäl, ytorna har tidigare målats med alkydoljefärg vilket innebär en risk för att KC-färg inte fäster på underlaget. Sammantaget har arbetet i stor utsträckning genomförts med traditionella material och metoder och är ur antikvarisk synpunkt utfört med mycket gott resultat och hög ambitionsnivå.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Länsstyrelsernas Karttjänster (WebbGis)

Otryckta källor

Konserveringsrapport. Mellösa kyrkas korfönster. Uppsala domkyrkas glasmålningsateljé. 2017.

Mellösa kyrka. Dörr- och fönsterrenovering 2014 (etapp 1). Rapport. Svensk Klimatstyrning. 2014.

Litteratur

Bohrn, Erik 1943. Mellösa kyrka. Sörmländska kyrkor 26. Nyköping.

Schnell, Ivar 1957. Mellösa kyrka. Sörmländska kyrkor 26 (ny upplaga). Nyköping.

Schnell, Ivar 1969. Mellösa och Hälleforsnäs kyrkor. Sörmländska kyrkor 26 (ny upplaga). Nyköping.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM14053
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	433-4904-2011, 2011-11-22 433-6079-2014, 2014-11-05
<i>Fastighet:</i>	Mellösaby 2:24
<i>Landskap:</i>	Södermanland
<i>Län:</i>	Södermanland
<i>Kommun:</i>	Flen
<i>Socken:</i>	Mellösa
<i>Beställare:</i>	Mellösa församling
<i>Projektledning:</i>	Svensk Klimatstyrning AB
<i>Huvudentreprenör:</i>	Byggcompaniet i Mälardalen AB
<i>Underentreprenör glas:</i>	Tejlers Glas AB
<i>Underentreprenör måleri:</i>	Målerispectrum AB Björsons Måleri Eftr. AB
<i>Sidoentreprenör glaskonservering:</i>	Uppsala glasmålningsateljé
<i>Antikvarisk medverkan:</i>	Tobias Mårud Stiftelsen Kulturmiljövård Stora Gatan 41 722 12 Västerås